https://doi.org/10.59849/3006-1342.2026.2.55
UOT 358.33

Yaşar Qənbər oğlu Hüseynov
Milli Müdafiə Universiteti,
Naxçıvan Hərbi Kolleci,
polkovnik
E-mail: yasar.huseynov@mmu.edu.az

ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ DÖYÜŞ ƏMƏLİYYATLARINDA TƏTBİQİ

Artilleriya qoşunları əsrlər boyu silahlı mübarizənin əsas vasitələrindən biri kimi hərbi əməliyyatların gedişinə və nəticələrinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Barıtın ixtirasından sonra meydana çıxan ilk artilleriya vasitələri zaman keçdikcə texniki cəhətdən təkmilləşmiş, atəş gücü, dəqiqliyi və manevr imkanları baxımından böyük inkişaf yolu keçmişdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə baş vermiş müharibələr artilleriyanın taktiki və operativ əhəmiyyətinin artmasına səbəb olmuş, onu quru qoşunlarının ən mühüm döyüş vasitələrindən birinə çevirmişdir.

Məqalədə artilleriya qoşunlarının yaranması, formalaşması və inkişafının əsas mərhələləri tarixi ardıcıllıqla araşdırılmışdır. Bununla yanaşı, XVIII-XX əsrlərdə artilleriya sistemlərində baş verən dəyişikliklər, Birinci və İkinci Dünya müharibələri dövründə artilleriyanın tətbiqi xüsusiyyətləri, eləcə də müasir dövrdə yüksək dəqiqlikli silah sistemlərinin və pilotsuz uçuş aparatları ilə inteqrasiyanın artilleriyanın imkanlarına təsiri təhlil edilmişdir. Tədqiqat zamanı tarixi mənbələrə, hərbi nəzəriyyəyə və müasir hərbi təcrübəyə istinad edilmişdir.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, artilleriya qoşunları müasir döyüş əməliyyatlarında da öz strateji əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. Xüsusilə atəş dəstəyi, əks-batareya mübarizəsi, düşmənin canlı qüvvə və texnikasının məhv edilməsi, həmçinin döyüş əməliyyatlarının uğurla icrasında artilleriyanın rolu əvəzsiz olaraq qalır. Məqalədə artilleriya qoşunlarının gələcək inkişaf istiqamətləri və müasir müharibələrdə tətbiq perspektivləri barədə ümumiləşdirilmiş nəticələr təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: artilleriya sistemləri, yüksək dəqiqlikli silahlar, əks-batareya mübarizəsi, pilotsuz uçuş aparatları, müasir müharibələr

Giriş

Müharibələrin xarakteri və aparılma üsulları tarix boyu dəyişsə də, döyüş meydanında atəş üstünlüyünün əldə olunması hər zaman qələbəni şərtləndirən əsas amillərdən biri olmuşdur. Bu baxımdan artilleriya qoşunları uzun əsrlər ərzində silahlı qüvvələrin ən mühüm tərkib hissələrindən biri kimi formalaşmış və inkişaf etmişdir. Artilleriyanın meydana çıxması hərbi işdə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuş, onun döyüş tətbiqi üsullarının təkmilləşdirilməsi isə müharibələrin gedişinə və nəticələrinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə artilleriya silahlarının texniki xüsusiyyətlərinin inkişafı, atış məsafəsinin artırılması, dəqiqliyin yüksəldilməsi və yeni sursat növlərinin yaradılması bu qoşun növünün döyüş imkanlarını daha da genişləndirmişdir.

Müasir dövrdə hərbi əməliyyatların yüksək texnologiyalar əsasında aparılması artilleriya qoşunlarının əhəmiyyətini azaltmamış, əksinə onların imkanlarını daha da artırmışdır. Kəşfiyyat vasitələrinin, pilotsuz uçuş aparatlarının, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin və yüksək dəqiqlikli sursatların tətbiqi artilleriyanın döyüş meydanında

effektivliyini yeni səviyyəyə yüksəltmişdir. Nəticədə artilleriya qoşunları yalnız atəş dəstəyi vasitəsi deyil, həm də düşmənin mühüm obyektlərinin məhv edilməsində, qoşunların irəliləməsinin təmin olunmasında və döyüş əməliyyatlarının ümumi nəticəsinə təsir göstərən əsas qüvvələrdən biri kimi çıxış etməyə başlamışdır.

Tədqiqatın məqsədi artilleriya qoşunlarının tarixi inkişaf mərhələlərini araşdırmaq, onların formalaşmasına təsir edən əsas amilləri müəyyən etmək və müxtəlif dövrlərdə döyüş əməliyyatlarında tətbiq xüsusiyyətlərini təhlil etməkdir. Məqalədə artilleriyanın yaranmasından başlayaraq müasir inkişaf mərhələlərinə qədər keçdiyi təkamül yolu nəzərdən keçirilmiş, onun hərbi əməliyyatların planlaşdırılması və icrasında tutduğu yer elmi-nəzəri baxımdan qiymətləndirilmişdir. Araşdırmanın nəticələri artilleriya qoşunlarının müasir silahlı münaqişələrdə strateji əhəmiyyətini və gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir.

1. Artilleriyanın yaranması və ilkin inkişaf mərhələləri.

Artilleriya qoşunlarının tarixi, insan cəmiyyətinin hərbi sahədə əldə etdiyi texnoloji nailiyyətlərlə sıx bağlıdır. Müasir artilleriyanın meydana gəlməsi uzunmüddətli təkamül prosesinin nəticəsi olmuşdur. Artilleriyanın formalaşmasından əvvəl qədim dövlətlərdə düşmən istehkamlarını dağıtmaq və uzaq məsafədən zərbə endirmək məqsədilə müxtəlif mexaniki qurğulardan istifadə edilirdi. Qədim Yunanıstan və Roma ordularında tətbiq olunan ballista, katapult və digər mühasirə qurğuları sonrakı artilleriya sistemlərinin ilkin nümunələri hesab edilir. Bu vasitələr uzaq məsafələrə daş, ox və digər mərmilər atmağa imkan versə də, onların dağıdıcı gücü və effektivliyi məhdud idi.

Artilleriyanın inkişaf tarixində dönüş nöqtəsi barıtın kəşfi olmuşdur. Tarixi mənbələrə görə barıt ilk dəfə IX əsrdə Çində kimyəvi təcrübələr nəticəsində təsadüfən əldə edilmişdir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, ilkin mərhələdə barıtın yaradılması hərbi məqsəd daşımamış, ölümsüzlük iksirinin hazırlanması istiqamətində aparılan təcrübələrin nəticəsi olmuşdur [15, s. 35]. Sonrakı dövrlərdə Çin hərbçiləri bu maddənin böyük enerji yaratmaq qabiliyyətini aşkar etmiş və onu müxtəlif hərbi vasitələrdə tətbiq etməyə başlamışlar. Əvvəlcə alışdırıcı oxlar və partlayıcı vasitələr hazırlanmış, daha sonra isə barıtın gücündən istifadə edən ilk odlu silah nümunələri meydana çıxmışdır. XI əsrə aid “Wujing Zongyao” adlı hərbi traktatda barıt tərkibli qarışıqlar və onların hərbi məqsədlərlə istifadəsi haqqında məlumatlara rast gəlinir.

XII-XIII əsrlərdə Çində metallurgiyanın inkişafı nəticəsində ilk metal lüləli odlu silahlar hazırlanmışdır. Bu dövrdə meydana çıxan əl topları və primitiv toplar müasir artilleriyanın başlanğıcı hesab edilir. Tarixi mənbələr göstərir ki, XIII əsrin sonlarına doğru metal lülədən mərmi atan sistemlər artıq döyüş meydanlarında istifadə olunurdu [1]. Sonralar bu texnologiya Monqol imperiyasının genişlənməsi nəticəsində Mərkəzi Asiyaya, Yaxın Şərqə və Avropaya yayılmışdır.

Barıt texnologiyasının Avropaya çatması hərbi sahədə əsl inqilab yaratdı. XIV əsrdən başlayaraq Avropa dövlətləri topların istehsalı və təkmilləşdirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atdılar. İlk Avropa topları böyük ölçülü, ağır və aşağı dəqiqlikli olsa da, onların istehkamların dağıdılmasında yaratdığı təsir qısa müddətdə özünü göstərdi. Xüsusilə qala divarlarının müdafiə imkanlarının azalması müharibələrin aparılması üsullarında ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Tarixçilərin fikrincə, barıt silahlarının tətbiqi orta əsr hərbi sistemindən yeni dövr hərbi sisteminə keçidin əsas amillərindən biri olmuşdur [8, s. 112-113].

XV əsrdə artilleriya artıq bir çox dövlətlərin silahlı qüvvələrinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi. Bu dövrdə tökmə metal texnologiyalarının inkişafı daha etibarlı və güclü topların hazırlanmasına şərait yaratdı. Osmanlı imperiyasının 1453-cü ildə Konstantinopolun fəthi zamanı istifadə etdiyi iriçaplı toplar artilleriyanın strateji əhəmiyyətini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Həmin hadisə göstərdi ki, artilleriya yalnız taktiki deyil, həm də strateji nəticələrə təsir göstərən mühüm hərbi vasitədir. Sonrakı əsrlərdə artilleriya sistemlərinin

inkişafı daha sürətli xarakter aldı və bu proses artilleriya qoşunlarının müstəqil qoşun növü kimi formalaşmasına zəmin yaratdı.

Beləliklə, artilleriyanın yaranması və ilkin inkişaf mərhələləri hərbi texnologiyanın inkişaf tarixində xüsusi yer tutur. Barıtın kəşfi, ilk odlu silahların meydana çıxması və onların müxtəlif regionlara yayılması sonrakı əsrlərdə artilleriya qoşunlarının formalaşmasının əsasını təşkil etmişdir. Bu proseslər müasir artilleriya sistemlərinin yaranmasına gətirib çıxarmış və artilleriyanı döyüş əməliyyatlarının həlledici vasitələrindən birinə çevirmişdir.

2. Artilleriya qoşunlarının tarixi təkamülü (XVIII–XX əsrlər).

XVIII əsr artilleriya qoşunlarının inkişaf tarixində mühüm dönüş mərhələsi hesab olunur. Bu dövrdə Avropada hərbi təşkilatlanmanın təkmilləşdirilməsi, mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin formalaşması və sənətkarlıq istehsalından sənaye istehsalına keçid hərbi texnologiyaların inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Əvvəlki dövrlərdə artilleriya əsasən qala və istehkamların mühasirəsində istifadə olunsa da, XVIII əsrdən etibarən onun səhra döyüşlərində tətbiqi genişlənmişdir. Xüsusilə Fransa, Prussiya və Avstriya ordularında həyata keçirilən islahatlar nəticəsində artilleriya qoşunlarının təşkilati strukturu təkmilləşdirilmiş, silahların standartlaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır [7].

XVIII əsrin ikinci yarısında Fransa ordusunda həyata keçirilən Qriboal islahatları artilleriyanın inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Fransız hərbi mühəndisi Jan-Batist de Qriboal müxtəlif çaplı topların sayını azaltmış, onların istehsal və istismar prosesini sadələşdirmişdir. Nəticədə artilleriya bölmələrinin hərəkət qabiliyyəti artmış, döyüş meydanında onların tətbiqi daha effektiv xarakter almışdır. Tarixçilərin fikrincə, Qriboal sistemi sonrakı yüzillikdə Avropa artilleriyasının inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir [9, s. 243-244].

Artilleriyanın döyüş əməliyyatlarında həlledici rol oynamağa başlaması əsasən Napoleon müharibələri dövrünə təsadüf edir. Napoleon Bonapart hərbi fəaliyyətə artilleriya zabiti kimi başladığından bu qoşun növünün imkanlarını dərindən qiymətləndirə bilmişdir. O, artilleriya atəşinin kütləvi şəkildə cəmləşdirilməsi və əsas zərbənin vurulacağı istiqamətdə tətbiqi prinsipindən geniş istifadə etmişdir. Bu yanaşma düşmənin müdafiə sisteminin zəiflədilməsinə və hücum edən qoşunlar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına xidmət edirdi [5, s. 13].

1809-cu ildə baş vermiş Vaqram döyüşündə Napoleon təxminən 100-dən çox topu bir istiqamətdə cəmləşdirərək tarixdə ən böyük artilleriya qruplaşmalarından birini yaratmışdır. Bu taktika Avropa hərb tarixində artilleriyanın operativ səviyyədə tətbiqinin klassik nümunələrindən biri hesab edilir [13, s. 183]. Eyni zamanda Borodino döyüşündə hər iki tərəfin ümumilikdə 1200-dən artıq artilleriya qurğusundan istifadə etməsi həmin dövrdə artilleriyanın artıq döyüşün nəticəsinə birbaşa təsir edən əsas vasitələrdən birinə çevrildiyini göstərirdi [5, s. 800-803].

XIX əsr sənaye inqilabı artilleriyanın texniki inkişafını sürətləndirmişdir. Metallurgiya sahəsində əldə olunan nailiyyətlər nəticəsində çuqun lülələr tədricən polad lülələrlə əvəz olunmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, yivli topların yaradılması mərmilərin uçuş sabitliyini artırmış və atəş məsafəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmişdir. Tarixçilərin qeyd etdiyi kimi, XIX əsrin ortalarında yivli artilleriyanın meydana çıxması hərbi texnologiyada barıtın tətbiqindən sonra baş vermiş ən mühüm yeniliklərdən biri hesab olunur [9, s. 276-277].

Krım müharibəsi (1853–1856) və Amerika Vətəndaş müharibəsi (1861–1865) artilleriyanın yeni texnologiyalar əsasında tətbiqinin ilk böyük nümunələri olmuşdur. Bu müharibələrdə uzaqmənzilli və daha dəqiq artilleriya sistemlərinin istifadəsi müdafiə istehkamlarının və qoşun qruplaşmalarının əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha böyük itkilər verməsinə səbəb olmuşdur [3, s. 123-124]. Hərbi nəzəriyyəçilər bu dövrü müasir artilleriyanın formalaşma mərhələsi kimi qiymətləndirirlər.

Birinci Dünya müharibəsi artilleriya qoşunlarının tarixində yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. 1914-1918-ci illərdə artilleriya döyüş meydanında əsas məhvetmə vasitəsinə çevrilmişdir. Müharibənin səngər xarakteri alması və müdafiə xəttinin dərinləşməsi düşmən mövqelərinin dağıdılması üçün kütləvi artilleriya atəşinin tətbiqini zəruri etmişdir. Verden, Somma və İpr döyüşlərində milyonlarla mərminin istifadə olunması artilleriyanın müharibənin taleyinə təsir edən əsas silah sistemlərindən biri olduğunu göstərmişdir [12, s. 76].

Müasir hərbi tarix üzrə tədqiqatçılar Birinci Dünya müharibəsində döyüş itkilərinin təxminən 60-70 faizinin artilleriya atəşi nəticəsində baş verdiyini qeyd edirlər [7,]. Bu fakt artilleriyanın həmin dövrdə nə dərəcədə dağıdıcı gücə malik olduğunu nümayiş etdirir. Eyni zamanda bu müharibə zamanı görməyərək atəş prinsipi, artilleriya müşahidə məntəqələri və hava kəşfiyyatından istifadə kimi yeniliklər geniş tətbiq olunmağa başlamışdır [2, s. 16-17].

İkinci Dünya müharibəsi illərində artilleriya daha da inkişaf etmiş və qoşunların döyüş fəaliyyətinin əsas elementlərindən birinə çevrilmişdir. Bu dövrdə özüyeriyən artilleriya qurğuları, tank əleyhinə artilleriya sistemləri və yaylım atəşli reaktiv sistemlər geniş yayılmışdır. Xüsusilə Sovet İttifaqının BM-13 “Katyuşa” sistemi artilleriya tarixində yeni səhifə açmışdır. Bir neçə saniyə ərzində çoxsaylı raketlərin buraxılması düşmən qüvvələrinə həm fiziki, həm də psixoloji təsir göstərirdi.

Sovet hərbi doktrinasında artilleriya “Müharibənin tanrısı” adlandırılırdı və bu anlayış Böyük Vətən müharibəsi illərində daha geniş yayılmışdır. Kursk, Stalinqrad və Berlin əməliyyatlarında minlərlə artilleriya qurğusunun eyni vaxtda tətbiqi hücum əməliyyatlarının uğurunda həlledici rol oynamışdır. Xüsusilə 1945-ci ildə Berlin əməliyyatı zamanı Sovet qoşunlarının 40 mindən artıq artilleriya və minaatan vasitəsindən istifadə etməsi tarixdə ən böyük artilleriya qruplaşmalarından biri hesab olunur [6, s. 264-265].

Beləliklə, XVIII-XX əsrlər artilleriya qoşunlarının təşkilati, texniki və taktiki baxımdan sürətli inkişaf etdiyi dövr olmuşdur. Qriboal islahatlarından başlayaraq Napoleon müharibələri, sənaye inqilabı, Birinci və İkinci Dünya müharibələrinə qədər əldə olunmuş təcrübə müasir artilleriya sistemlərinin formalaşmasının əsasını təşkil etmişdir. Məhz bu dövrdə yaradılmış elmi-praktik baza XXI əsrdə yüksək dəqiqlikli artilleriya sistemlərinin və rəqəmsal atəş idarəetmə texnologiyalarının meydana çıxmasına zəmin yaratmışdır.

3. Müasir artilleriya sistemlərinin inkişafı və döyüş əməliyyatlarında tətbiqi.

XXI əsrdə hərbi texnologiyaların sürətli inkişafı artilleriya qoşunlarının döyüş imkanlarında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Əvvəlki dövrlərdə artilleriyanın əsas üstünlüyü yüksək atəş gücü hesab edilirdisə, müasir dövrdə bu üstünlük yüksək dəqiqlik, operativlik, avtomatlaşdırılmış idarəetmə və kəşfiyyat vasitələri ilə inteqrasiya imkanları ilə tamamlanmışdır. İnformasiya texnologiyalarının hərbi sahəyə tətbiqi nəticəsində artilleriya bölmələri hədəfləri daha qısa müddətdə aşkar etmək, koordinatlarını müəyyənləşdirmək və yüksək dəqiqliklə məhv etmək qabiliyyəti əldə etmişdir [2].

Müasir artilleriyanın inkişafında əsas istiqamətlərdən biri yüksək dəqiqlikli sursatların yaradılması olmuşdur. XX əsrin sonlarından etibarən ABŞ, Rusiya, Fransa və digər aparıcı dövlətlər tərəfindən idarəolunan mərmilərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. ABŞ tərəfindən yaradılmış M982 Excalibur mərmisi GPS naviqasiya sistemi vasitəsilə hədəfə yönəlir və adi mərmilərlə müqayisədə daha yüksək dəqiqlik nümayiş etdirir. Bu tip sursatlar bir neçə mərmi ilə məhv edilə bilən hədəflər üçün əvvəllər yüzlərlə mərmi sərf edilməsinin qarşısını alır və döyüş əməliyyatlarının xərclərini azaldaraq iqtisadi səmərəliliyi artırır [10, s. 119-120].

Müasir artilleriya sistemlərinin effektivliyini artıran əsas amillərdən biri avtomatlaşdırılmış atəş idarəetmə sistemlərinin tətbiqidir. Ənənəvi artilleriya bölmələrində atəş üçün tələb olunan hesablamalar uzun müddət tələb etdiyi halda, müasir rəqəmsal

sistemlər bu prosesi saniyələr ərzində həyata keçirə bilir. Peyk naviqasiyası, coğrafi informasiya sistemləri və rəqəmsal rabitə vasitələri artilleriya bölmələrinin vaxt normativlərini azaldaraq döyüş hazırlığını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmişdir.

Artilleriya qoşunlarının inkişafında mühüm yeniliklərdən biri də pilotsuz uçuş aparatları ilə inteqrasiyanın geniş yayılması olmuşdur. Müasir müharibələrdə PUA-lar hədəflərin aşkar edilməsi, koordinatların müəyyənləşdirilməsi və artilleriya atəşinə düzəlişlərin edilməsi məqsədilə istifadə edilir. Bu texnologiya artilleriyanın dəqiqliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıraraq ilk atəşdən hədəfin vurulması ehtimalını yüksəltmişdir. Hərbi ekspertlərin fikrincə, PUA-lar və artilleriya sistemlərinin qarşılıqlı fəaliyyəti XXI əsr döyüş əməliyyatlarının əsas xüsusiyyətlərindən birinə çevrilmişdir.

Müasir dövrdə yaylım atəşli reaktiv sistemlər də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. ABŞ-ın HIMARS, Rusiyanın “Tornado-S”, Türkiyənin TRGK-300 Kasırga və digər sistemləri uzaq məsafələrdə yerləşən hədəflərə yüksək dəqiqliklə zərbə endirmək imkanına malikdir. Xüsusilə HIMARS sisteminin müxtəlif münaqişələrdə nümayiş etdirdiyi nəticələr müasir reaktiv artilleriyanın döyüş meydanında həlledici rol oynaya biləcəyini göstərmişdir.

Artilleriyanın müasir döyüş əməliyyatlarında tətbiq sahələri də genişlənmişdir. Əgər əvvəlki dövrlərdə artilleriya əsasən hücumdan əvvəl atəş hazırlığı məqsədilə istifadə olunurdusa, hazırda o, kəşfiyyat-zərbə konturlarının əsas elementlərindən biri hesab olunur. Müasir artilleriya sistemləri düşmənin komanda məntəqələrinin, rabitə qovşaqlarının, logistika obyektlərinin və hava hücumundan müdafiə vasitələrinin məhv edilməsində mühüm rol oynayır. Bu isə artilleriyanın yalnız taktiki deyil, həm də operativ və strateji səviyyədə əhəmiyyətini artırmışdır [2].

Son illərdə baş vermiş silahlı münaqişələr artilleriyanın müasir döyüş meydanında əhəmiyyətini bir daha təsdiq etmişdir. Müasir döyüş əməliyyatlarının təhlili göstərir ki, artilleriya yüksək texnologiyalarla inteqrasiya olunduqda onun effektivliyi dəfələrlə artır. Kəşfiyyat vasitələri, pilotsuz uçuş aparatları və rəqəmsal idarəetmə sistemləri ilə dəstəklənən artilleriya bölmələri qısa müddət ərzində yüksək nəticələr əldə edə bilir və döyüş əməliyyatlarının ümumi gedişinə həlledici təsir göstərir.

Beləliklə, XXI əsrdə artilleriya qoşunları öz mahiyyətini qorumaqla yanaşı, texnoloji baxımdan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Yüksək dəqiqlikli sursatlar, rəqəmsal idarəetmə sistemləri, pilotsuz uçuş aparatları və şəbəkə əsaslı döyüş konsepsiyalarının tətbiqi artilleriyanın imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Bu amillər artilleriya qoşunlarının müasir silahlı münaqişələrdə əsas zərbə vasitələrindən biri olaraq qalacağını göstərir.

4. Azərbaycan ordusunda artilleriya qoşunlarının inkişafı və müasir döyüş təcrübəsi.

Azərbaycan ərazisində artilleriya silahlarının tətbiqi tarixi XIX əsrdən daha əvvələ təsadüf etsə də, milli artilleriya ənənələrinin formalaşması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ilə daha sıx bağlıdır. 1918-ci ildə yaradılmış milli ordunun tərkibində artilleriya bölmələrinin təşkili xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Həmin dövrdə çar Rusiyası ordusunda böyük təcrübə qazanmış azərbaycanlı generalların fəaliyyəti milli artilleriya məktəbinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə artilleriya sahəsində görkəmli hərbi xadim kimi tanınan general Əliağa Şıxlinskinin fəaliyyəti nəinki Azərbaycan, dünya hərb tarixində xüsusi yer tutur. Onun artilleriya atəşinin idarə olunması və tətbiqi sahəsində irəli sürdüyü nəzəri yanaşmalar yalnız Çar ordusunda deyil, sonrakı dövrlərdə də hərbi elmin inkişafına təsir göstərmişdir [16].

1920-ci ildə Azərbaycanın sovetləşdirilməsindən sonra respublika ərazisində fəaliyyət göstərən hərbi hissələr Sovet Silahlı Qüvvələrinin tərkibinə daxil edilmişdir. Sovet dövründə azərbaycanlı zabitlərin artilleriya sahəsində hazırlanması müxtəlif ali hərbi məktəblərdə

həyata keçirilmiş, artilleriya qoşunlarının idarə olunması və döyüş tətbiqi üzrə zəngin təcrübə formalaşmışdır. XX əsrin ikinci yarısında Sovet Ordusunun artilleriya doktrinası dünyanın ən inkişaf etmiş sistemlərindən biri hesab olunurdu və bu təcrübə sonradan müstəqil Azərbaycanın artilleriya qoşunlarının inkişafına da təsir göstərmişdir [11, s. 65].

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Silahlı Qüvvələrin yaradılması prosesi ilə paralel olaraq artilleriya qoşunlarının formalaşdırılmasına başlanılmışdır. Lakin 1990-cı illərin əvvəllərində baş verən Birinci Qarabağ müharibəsi dövründə ölkənin hərbi imkanlarının məhdudluğu, vahid idarəetmə sisteminin tam formalaşmaması və maddi-texniki çatışmazlıqlar artilleriya bölmələrinin fəaliyyətinə də təsir göstərirdi. Buna baxmayaraq, həmin dövrdə qazanılmış döyüş təcrübəsi sonrakı islahatlar üçün mühüm baza rolunu oynamışdır.

2000-ci illərdən etibarən Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində həyata keçirilən genişmiqyaslı modernləşdirmə proqramları artilleriya qoşunlarını da əhatə etmişdir. Yeni silah və texnikaların alınması, şəxsi heyətin peşəkar hazırlığının gücləndirilməsi, müasir rabitə və idarəetmə vasitələrinin tətbiqi nəticəsində artilleriya bölmələrinin döyüş imkanları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu dövrdə müxtəlif çaplı özüyeriyən haubitsalar, yaylım atəşli reaktiv sistemlər və yüksək dağıdıcı gücə malik artilleriya vasitələri Silahlı Qüvvələrin arsenalına daxil edilmişdir.

2016-cı ilin Aprel döyüşləri Azərbaycan Ordusunun artilleriya bölmələrinin döyüş hazırlığını nümayiş etdirən mühüm hadisələrdən biri olmuşdur. Dörd gün davam edən əməliyyatlar zamanı artilleriya vasitələri düşmənin müdafiə mövqelərinə, komanda məntəqələrinə və mühəndis istehkam qurğularına qarşı effektiv şəkildə tətbiq edilmişdir. Döyüşlərin təhlili göstərir ki, artilleriya bölmələrinin koordinasiyalı fəaliyyəti əməliyyatın uğurla icra olunmasında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan artilleriyasının inkişaf tarixində ən mühüm mərhələ 2020-ci ildə baş vermiş Vətən müharibəsi ilə bağlıdır. Qırx dörd gün davam edən hərbi əməliyyatlar zamanı artilleriya qoşunları digər qoşun növləri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərərək düşmənin müdafiə sisteminin zəiflədilməsində, ehtiyat qüvvələrinin məhv edilməsində və hücum əməliyyatlarının dəstəklənməsində mühüm rol oynamışdır. Müharibə dövründə artilleriya bölmələrinin pilotsuz uçuş aparatlarından əldə olunan məlumatlarla inteqrasiya olunmuş şəkildə fəaliyyəti xüsusi diqqət çəkmişdir. Bu yanaşma hədəflərin daha qısa müddətdə aşkarlanmasına və yüksək dəqiqliklə məhv edilməsinə imkan yaratmışdır [14].

Vətən müharibəsinin təcrübəsi göstərdi ki, müasir döyüş əməliyyatlarında artilleriyanın effektivliyi yalnız atəş gücü ilə deyil, həm də kəşfiyyat və idarəetmə sistemləri ilə inteqrasiya səviyyəsi ilə müəyyən edilir. PUA-lardan əldə edilən məlumatların operativ şəkildə artilleriya bölmələrinə ötürülməsi və atəş nəticələrinin dərhal qiymətləndirilməsi döyüş meydanında atəş üstünlüyünün əldə edilməsinə və saxlanılmasına şərait yaratmışdır. Bu baxımdan Azərbaycan Ordusunun tətbiq etdiyi yanaşma müasir şəbəkə əsaslı müharibə prinsiplərinin uğurlu nümunələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər [4].

Müharibədən sonrakı dövrdə də Azərbaycan artilleriya qoşunlarının inkişafı davam etdirilmişdir. Yeni silah sistemlərinin alınması, müasir simulyasiya vasitələrinin tətbiqi, şəxsi heyətin hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi və beynəlxalq hərbi təcrübənin öyrənilməsi artilleriya qoşunlarının döyüş qabiliyyətinin daha da artırılmasına xidmət edir. Hazırda artilleriya qoşunları Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əsas zərbə vasitələrindən biri olmaqla ölkənin müdafiə qabiliyyətinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Beləliklə, Azərbaycan artilleriya qoşunları milli hərbi ənənələrə, sovet dövründə formalaşmış peşəkar təcrübəyə və müasir hərbi texnologiyalara əsaslanan inkişaf yolu keçmişdir. Xüsusilə Vətən müharibəsi dövründə əldə edilmiş döyüş təcrübəsi artilleriya

qoşunlarının müasir silahlı münaqişələrdə əhəmiyyətini bir daha təsdiq etmiş və onların gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynamışdır.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, artilleriya qoşunları hərbi tarix boyu silahlı mübarizənin gedişinə və nəticələrinə təsir edən əsas qoşun növlərindən biri olmuşdur. Barıtın kəşfi və ilk odlu silahların meydana çıxması ilə başlayan inkişaf prosesi sonrakı əsrlərdə artilleriyanın texniki və taktiki baxımdan davamlı təkmilləşməsinə səbəb olmuşdur. XVIII-XX əsrlərdə həyata keçirilən hərbi islahatlar, sənaye inqilabının yaratdığı texnoloji imkanlar, eləcə də dünya müharibələrinin təcrübəsi artilleriya qoşunlarının müasir simasının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Tarixi inkişaf mərhələlərinin təhlili göstərir ki, artilleriya hər zaman döyüş əməliyyatlarının əsas atəş dəstəyi vasitəsi olmaqla yanaşı, bir çox hallarda onların nəticəsini müəyyən edən həlledici amillərdən biri kimi çıxış etmişdir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, XXI əsrdə artilleriya qoşunlarının əhəmiyyəti azalmamış, əksinə yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində daha da artmışdır. Yüksək dəqiqlikli sursatların, avtomatik idarəetmə sistemlərinin, peyk naviqasiyasının və pilotsuz uçuş aparatlarının artilleriya vasitələri ilə inteqrasiyası onların döyüş effektivliyini keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəltmişdir. Müasir döyüş əməliyyatları göstərir ki, artilleriyanın uğurlu tətbiqi artıq yalnız atəş gücü ilə deyil, həm də kəşfiyyat, idarəetmə və informasiya təminatı imkanları ilə sıx şəkildə bağlıdır.

Araşdırma çərçivəsində Azərbaycan Ordusunda artilleriya qoşunlarının inkişaf mərhələləri və müasir döyüş təcrübəsi də təhlil edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, son illərdə həyata keçirilən modernləşdirmə tədbirləri, yeni silah sistemlərinin tətbiqi və şəxsi heyətin peşəkar hazırlığının artırılması artilleriya qoşunlarının döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə vermişdir. Xüsusilə Vətən müharibəsi zamanı əldə olunmuş təcrübə artilleriya vasitələrinin pilotsuz uçuş aparatları və digər kəşfiyyat sistemləri ilə inteqrasiyasının müasir döyüş əməliyyatlarında həlledici rol oynadığını bir daha təsdiq etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi artilleriya qoşunlarının inkişaf tarixinin yalnız xronoloji baxımdan deyil, həm də müasir şəbəkə əsaslı müharibə konsepsiyaları kontekstində kompleks şəkildə təhlil edilməsində ifadə olunur. Məqalədə artilleriyanın tarixi inkişaf mərhələləri ilə müasir döyüş təcrübəsi arasında qarşılıqlı əlaqə müəyyən edilmiş, ənənəvi artilleriya doktrinalarının müasir yüksək texnologiyalı müharibələr şəraitində transformasiya xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan Ordusunun son döyüş təcrübəsi əsasında artilleriya qoşunlarının müasir əməliyyat mühitində rolu qiymətləndirilmiş və onların gələcək inkişaf istiqamətləri barədə elmi-praktik nəticələr irəli sürülmüşdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Andrade, T. (2016). *The gunpowder age: China, military innovation, and the rise of the West in world history*. Princeton University Press. ISBN: 9780691135977.
2. Bailey, J. (2004). *Field artillery and firepower*. Naval Institute Press.
3. Black, J. (2004). *War and the world: Military power and the fate of continents, 1450–2000*. Yale University Press.
4. Broers, L. (2021). *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a rivalry*. Edinburgh University Press.
5. Chandler, D. G. (2009). *The campaigns of Napoleon*. Scribner.
6. Glantz, D. M., & House, J. M. (2015). *When titans clashed: How the Red Army stopped Hitler* (Rev. ed.). University Press of Kansas.
7. Gudmundsson, B. I. (1993). *On artillery*. Praeger Publishers.

8. Hall, B. S. (1997). *Weapons and warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, technology and tactics*. Johns Hopkins University Press.
9. Hogg, O. F. G. (1970). *Artillery: Its origin, heyday and decline*. Archon Books.
10. Hogg, I. V. (2002). *Twentieth-century artillery*. Greenhill Books.
11. House, J. M. (1984). *Toward combined arms warfare: A survey of 20th-century tactics, doctrine and organization*. University Press of Kansas.
12. Jäger, H. (2001). *German artillery of World War One*. Crowood Press.
13. Kiley, K. F. (2004). *Artillery of the Napoleonic Wars 1792–1815*. Greenhill Books.
14. Kofman, M. (2021). *The Second Nagorno-Karabakh War: Lessons and implications*. CNA Analysis and Solutions.
15. Needham, J. (1986). *Science and civilisation in China* (Vol. 5, Part 7: Military technology: The gunpowder epic). Cambridge University Press. ISBN: 9780521303583.
16. Şıxlinski, Ə. (1984). *Xatirələrim*. Yazıçı Nəşriyyatı.

УДК 358.33

Яшар Ганбар оглы Гусейнов
Национальный Университет Обороны,
Нахчыванский Военный Колледж

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ АРТИЛЛЕРИЙСКИХ ВОЙСК И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В БОЕВЫХ ОПЕРАЦИЯХ

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: история развития артиллерии, огневая поддержка, артиллерийские системы, высокоточное оружие, контрбатарейная борьба, беспилотные летательные аппараты, современные войны

Артиллерийские войска на протяжении веков являлись одним из основных средств вооружённой борьбы, оказывая существенное влияние на ход и результаты военных действий. Первые артиллерийские средства, появившиеся после изобретения пороха, со временем претерпели значительные технические изменения и прошли длительный путь развития с точки зрения огневой мощи, точности и манёвренности. В различные исторические периоды развитие военного дела способствовало возрастанию тактического и оперативного значения артиллерии, превратив её в одно из важнейших средств ведения боевых действий сухопутных сил.

В статье в исторической последовательности исследованы основные этапы возникновения, становления и развития артиллерийских войск. Наряду с этим проанализированы изменения, произошедшие в артиллерийских системах в XVIII–XX веках, особенности применения артиллерии в годы Первой и Второй мировых войн, а также влияние высокоточных систем вооружения и интеграции беспилотных летательных аппаратов на возможности артиллерии в современных условиях. В ходе исследования использованы исторические источники, положения военной теории и опыт современных вооружённых конфликтов.

Результаты исследования показывают, что артиллерийские войска сохраняют своё стратегическое значение и в современных боевых операциях. В частности, роль артиллерии остаётся незаменимой при огневой поддержке войск, контрбатарейной борьбе, уничтожении живой силы и техники противника, а также в обеспечении

успешного проведения боевых действий. В статье представлены обобщённые выводы относительно перспектив дальнейшего развития артиллерийских войск и особенностей их применения в современных войнах.

UDC 358.33

Huseynov Yashar Ganbar
National Defense University,
Nakhchivan Military College

HISTORICAL STAGES OF THE DEVELOPMENT OF ARTILLERY TROOPS AND THEIR EMPLOYMENT IN COMBAT OPERATIONS

SUMMARY

Keywords: history of artillery development, fire support, artillery systems, precision-guided weapons, counter-battery warfare, unmanned aerial vehicles, modern warfare

Artillery troops have, for centuries, been one of the principal means of armed struggle, exerting a significant influence on the course and outcomes of military operations. Following the invention of gunpowder, the earliest artillery systems gradually underwent substantial technological improvements and achieved remarkable progress in terms of firepower, accuracy, and maneuverability. Throughout different historical periods, the development of warfare contributed to the growing tactical and operational significance of artillery, transforming it into one of the most important combat assets of the ground forces.

This article examines, in chronological order, the main stages in the emergence, formation, and development of artillery troops. It also analyzes the transformations that occurred in artillery systems during the eighteenth–twentieth centuries, the specific features of artillery employment during the First and Second World Wars, and the impact of precision-guided weapon systems and the integration of unmanned aerial vehicles on modern artillery capabilities. The study is based on historical sources, military theory, and contemporary combat experience.

The findings demonstrate that artillery troops continue to retain their strategic importance in modern military operations. In particular, artillery remains indispensable in providing fire support, conducting counter-battery warfare, destroying enemy personnel and equipment, and ensuring the successful execution of combat operations. The article presents generalized conclusions regarding the future development of artillery troops and the prospects for their employment in contemporary warfare.

Daxil oldu: 12.06.2026-cı il